

OILAVIY MUNOSABATLARNING FARZAND KELAJAGIGA TA'SIRI

Karimova Sarvinoz Odilboy qizi
*Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo
tumani 31-maktab amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oiladagi psixologik muhit, ota-ona o'rtasidagi munosabatlar va tarbiyaviy yondashuvlarning farzand shaxsiyati shakllanishi hamda uning kelajakdagi ijtimoiy, emotsional va kasbiy hayotiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi sog'lom munosabatlar bolada ijobiy xulq-atvor, o'ziga ishonch va mustaqil fikrlashni rivojlantirishi, nizoli muhit esa psixologik muammolarga sabab bo'lishi yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: oila, tarbiya, psixologik muhit, farzand kelajagi, ota-ona munosabati, shaxs rivoji, emotsional barqarorlik.

KIRISH

Oila – jamiyatning eng kichik, ammo eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Aynan oilada farzandning ilk ijtimoiy tajribasi, qadriyatlari, hayotga bo'lgan munosabati shakllanadi. Ota-ona o'rtasidagi munosabatlar, oiladagi mehr, hurmat, muloqot sifati bolaning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1. Oilaviy muhit va bolaning psixologik rivoji

Sog'lom oilaviy muhitda ulg'aygan bola o'zini xavfsiz his qiladi, o'z fikrini erkin ifoda etadi va ijtimoiy munosabatlarga oson kirishadi. Bunday bolalarda:

o'ziga ishonch yuqori bo'ladi;
stressga chidamlilik shakllanadi;
empatiya va mas'uliyat hissi rivojlanadi.

Aksincha, nizoli, zo'ravonlik mavjud yoki sovuqqon muhitda o'sgan bolalarda qo'rquv, tajovuzkorlik, past baholash (past self-esteem) va muloqot qiyinchiliklari kuzatiladi.

2. Ota-ona munosabatlarining tarbiyaga ta'siri

Ota-ona o'rtasidagi doimiy janjal, hurmatsizlik yoki befarqlik farzand ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bola bunday holatlarda:

nizolarni noto'g'ri hal qilish modelini o'rganadi;
kelajakda oila qurishdan qo'rqishi mumkin;
agressiv yoki tortinchoq xulq namoyon etadi.

Ijobiy munosabatlar esa farzandda sog'lom munosabatlar modeli shakllanishiga xizmat qiladi.

3. Oilaviy tarbiya va farzandning kelajakdagi muvaffaqiyati

Oilada qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va tushunish mavjud bo'lsa, farzand o'z qobiliyatlarini rivojlantiradi, maqsad sari intiladi. Bunday bolalar:

mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi;

mas'uliyatli bo'ladi;

kasbiy hayotda muvaffaqiyatga erishish ehtimoli yuqori bo'ladi.

4. Ajrim va notinch oilaning ta'siri

Ajrashgan yoki notinch oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar alohida psixologik e'tiborga muhtoj. Agar ota-onalar bola manfaatini birinchi o'ringa qo'ysa, ajrim salbiy oqibatlari kamayadi. Aks holda, bola:

emotsional beqarorlik;

o'qishga qiziqishning pasayishi;

ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladi.

Oilaviy munosabatlar farzand kelajagining poydevoridir. Sog'lom, mehrga asoslangan, hurmatli oilaviy muhit bolani har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantiradi. Shuning uchun ota-onalar o'zaro munosabatlarda mas'uliyatli bo'lishlari, farzand tarbiyasida psixologik madaniyatga amal qilishlari muhimdir.

Oila – jamiyatning asosiy bo'g'ini va shaxs tarbiyasining birlamchi maskanidir. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning sog'lom bo'lishi jamiyat barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Biroq zamonaviy hayotda ayrim oilalarda nizolar, mehrsizlik va beparvolik kabi salbiy ko'rinishlar kuzatilmoqda. Mazkur maqolada o'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar munosabatlaridagi muammolar, ularning sabab va oqibatlari, shuningdek, yechimlar keng tahlil qilinadi.

Aynan oilada farzandning dunyoqarashi, ma'naviyati, qadriyatlari va kelajakdagi shaxsiyati shakllanadi. O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar munosabatlari tarixan mehr-oqibat, hurmat va sadoqat asosida shakllangan. Ammo bugungi kunda globallashtirish, texnologiyalar rivoji, ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar natijasida mazkur munosabatlarda turli salbiy ko'rinishlar ham kuzatilmoqda. Bunday jarayonlar oiladagi ma'naviy muhitning izdan chiqishiga, farzandlarning axloqiy qiyofasida muammolar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

U jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida nafaqat farzandlarni dunyoga keltiradi, balki ularni tarbiyalaydi, ma'naviy qadriyatlar bilan boyitadi va jamiyatning to'laqonli a'zosi qilib shakllantiradi. Aynan oilada shaxsning ilk ijtimoiylashuv jarayoni boshlanadi. Farzand otaonaning xulq-atvori, turmush tarzi, qadriyatlari, e'tiqodi, mehnatsevarligi, insonlarga munosabati va muomala madaniyatidan ibrat oladi. Shu bois, oila nafaqat farzandning kelajagini, balki butun jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi asosiy maskan hisoblanadi. O'zbek xalqining qadimiy an'analari va boy madaniy merosida oila doimo muqaddas maskan sifatida ulug'langan. Ajdodlarimiz "Oilasi baxtli bo'lgan el – mustahkam, jamiyat" deb bekorga aytmaganlar. O'zbek oilalarida avlodlar davomiyligi, ota-onaga hurmat, kattalarga itoat, mehr-oqibat, sabr-

toqat kabi qadriyatlar asrlar davomida shakllanib kelgan. Farzand otaonaning duosini olishni, ularning roziligi bilan hayotda baraka topishni o'z hayot falsafasining ajralmas qismi sifatida bilgan.

Biroq globallashuv jarayonlari, zamonaviy texnologiyalar ta'siri, migratsiya, moddiy qiyinchiliklar, ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar natijasida bu qadimiy va muqaddas qadriyatlarning ayrim jihatlarini so'nib borayotgani kuzatilmoqda. Bugungi kunda ayrim o'zbek oilalarida ota-ona va farzand munosabatlarida turli salbiy ko'rinishlar yuzaga chiqmoqda. Bu ko'rinishlar – o'zaro muloqotning yetishmasligi, avlodlar o'rtasidagi qarashlar to'qnashuvi, tarbiyadagi muvozanatsizlik, haddan tashqari nazorat yoki mutlaqo beparvolik, shuningdek, zamonaviy hayot bosimlari natijasida kelib chiqmoqda.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi sog'lom munosabatlarning buzilishi jamiyat taraqqiyoti uchun ham xavf tug'diradi. Chunki oiladagi tarbiya bevosita yosh avlodning ma'naviy kamolotiga, dunyoqarashiga va hayotiy pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Agar oila muhitida mehr-oqibat va o'zaro hurmat zaiflashsa, farzandlarda befarqlik, tajovuzkorlik, begonalashuv kabi salbiy sifatlar paydo bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat alohida oilaning, balki butun jamiyatning ma'naviy hayotiga salbiy ta'sir o'tkazadi.

Shu nuqtai nazardan, o'zbek oilalarida farzand va ota-ona munosabatlarining salbiy ko'rinishlarini o'rganish va tahlil qilish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Bu jarayonning ijtimoiy, psixologik, ma'naviy va madaniy jihatlarini ilmiy asosda o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini taklif qilish nafaqat pedagogika, balki sotsiologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham muhimdir. Mazkur mavzuni o'rganishda bir qator omillarga alohida e'tibor qaratish zarur:

Avlodlar o'rtasidagi tafovutlar. Zamonaviy yoshlar tezkor axborot oqimi, internet va yangi turmush tarzida shakllanmoqda, ota-onalar esa ko'proq an'anaviy qadriyatlarni himoya qilishadi. Bu esa qarashlar o'rtasida farqlarni keltirib chiqarmoqda.

Moddiy qiyinchiliklar va migratsiya. Chet elda ishlayotgan ota-onalar farzandlari bilan yetarlicha vaqt o'tkaza olmaydi, bu esa hissiy bo'shliq va ruhiy muammolarni yuzaga keltiradi. Texnologik qaramlik. Telefon, internet va ijtimoiy tarmoqlar oila a'zolarining bir-biri bilan muloqotini kamaytirmoqda.

Tarbiya uslublarining o'zgarishi. Ba'zi oilalarda haddan ortiq qat'iylik, ayrimlarida esa butunlay e'tiborsizlik kuzatilmoqda. Globallashuv va yot g'oyalar. Chet el madaniyati va g'oyalari yoshlarning oilaviy qadriyatlarga bo'lgan qarashlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Keltirilgan omillar o'zbek oilalarida ota-ona va farzand munosabatlarida salbiy ko'rinishlarni kuchaytirishi mumkin. Shu bois, mazkur muammolarni atroflicha tahlil qilish, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini

o'rganish, shuningdek, sog'lom oilaviy muhitni tiklash yo'llarini ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun faqat oilaning o'zi emas, balki ta'lim muassasalari, jamiyat va davlat ham birgalikda harakat qilishi zarur. Zero, sog'lom va mustahkam oila – sog'lom jamiyatning poydevoridir.

O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar munosabatlarining salbiylashuvi turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ba'zi hollarda ota-onaning haddan tashqari qattiqqo'lligi farzandda norozilik uyg'otadi, boshqalarda esa e'tibor va mehr yetishmasligi seziladi. Zamonaviy texnologiyalar ta'siri, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy muhit ham muammolarni kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi.

Oilaviy munosabatlarda salbiy ko'rinishlarning yuzaga kelishiga bir qator sabablar sabab bo'ladi:

1. Tarbiyadagi noto'g'ri yondashuv. 2. Ota-onaning mehnat bandligi tufayli farzandga e'tibor kamayishi. 3. Texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri. 4. Psixologik bilim va ko'nikmalarning yetishmasligi. 5. Jamiyatdagi ayrim salbiy tendensiyalar.

Ota-ona va farzand munosabatlaridagi salbiy ko'rinishlarning oqibatlarini keng qamrovli bo'lib, ular quyidagilarda namoyon bo'ladi: Farzandlarda ma'naviy bo'shliq. Ota-onaga hurmatning susayishi. O'zaro begonalashuv. Psixologik muammolar. Axloqiy buzilishlar. Jinoyatchilik xavfining oshishi. Avlodlar o'rtasida uzilish. Oilaviy ajralishlar va notinchlik. Jamiyatda ijtimoiy muammolarning ko'payishi.

So'nggi yillarda kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim oilalarda ota-onalar farzandlar bilan yetarli darajada muloqot qila olmayapti. Bu esa avlodlar o'rtasidagi ma'naviy uzilishlarga sabab bo'lmoqda. Bir tomondan, ota-onalarning moddiy ta'minot bilan bandligi, ikkinchi tomondan esa farzandlarning asosan internet va ijtimoiy tarmoqlarga qiziqib qolishi, ular orasida begonalashuvni kuchaytirmoqda. Bundan tashqari, haddan ortiq nazorat yoki mutlaqo e'tiborsizlik ham salbiy oqibatlarga olib keladi. O'zbek oilalari tarixan mehr-oqibat, hurmat, ehtirom va sabr-toqat ustiga qurilgan bo'lsa-da, bugungi kunda bu qadriyatlar ba'zi hollarda zaiflashib borayotgani kuzatilmoqda. Tarixiy tajribadan ma'lumki, oila doimo jamiyatning eng muhim ijtimoiy maktabi hisoblangan. Ammo globallashtiruv jarayonlari, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi va ma'naviy qadriyatlarga befarqlik natijasida oilaviy munosabatlarda turli salbiy ko'rinishlar paydo bo'lishi mumkin.

Bugungi oilalarning eng katta muammolaridan biri – ota-onalar va farzandlar o'rtasida samimiy muloqotning yetarli emasligidir. Ota-onalar ko'pincha moddiy ta'minot bilan band bo'lib, farzandlarining ichki dunyosi, hissiyati, qiziqishlari va muammolariga e'tibor berishga vaqt topa olmaydi. Farzand esa, o'zini tinglaydigan,

tushunadigan shaxsni topa olmagach, internet, ijtimoiy tarmoqlar yoki begona muhitga yuzlanadi. Bu esa oilaviy aloqalarni yanada zaiflashtiradi.

Zamonaviy yoshlar tezkor axborot oqimi va yangi turmush tarzi ta'sirida shakllanmoqda.

Ularning qadriyatlari, dunyoqarashi va orzulari ko'pincha ota-onalar qarashlaridan farq qiladi. Masalan, ota-onalar barqaror va an'anaviy hayotni afzal ko'rsa, farzandlar erkinlik, mustaqillik va yangi imkoniyatlarga intiladi. Bunday tafovutlar o'zaro tushunmovchilikni kuchaytirib, oilada mojarolarga sabab bo'ladi.

Ba'zi oilalarda ota-onalar farzandni har bir qadamda nazorat qiladi, ularning mustaqil qaror qabul qilishiga yo'l qo'ymaydi. Natijada farzandda o'z fikrini ifoda etish, erkin yashash va mas'uliyatni his qilish qobiliyati susayadi. Aksincha, ayrim ota-onalar farzand tarbiyasiga umuman befarq bo'lib, ularning ta'limi, do'stlari va qiziqishlariga aralashmaydi. Bu ikki ekstremal holat ham farzand shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik yoki jismoniy zo'ravonlik, ota-onaning sovuqqonligi ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Farzand o'zini ortiqcha, qadrsiz yoki mehrdan mosuvo his qiladi. Bu esa uning o'zo'zini baholashiga, psixologik sog'lig'iga va jamiyatga moslashuviga salbiy ta'sir qiladi. Ayrim hollarda zo'ravonlik qurboni bo'lgan farzand kelajakda o'z oilasida ham xuddi shunday xatti-harakatlarni takrorlashi mumkin.

So'nggi yillarda oilalarda tez-tez kuzatiladigan muammo – farzandlarning telefon va internetga haddan tashqari bog'lanib qolishidir. Virtual olamning jozibasi real muloqot va oila davrasida vaqt o'tkazishni kamaytiradi. Natijada ota-ona va farzandlar bir uyda yashasalar-da, bir-biri bilan yetarlicha gaplashmaydilar, o'zaro aloqalar sovuqlashadi.

Ko'plab ota-onalar tirikchilik tashvishi bilan chet elda ishlashga majbur bo'lmoqda. Bunday oilalarda farzandlar ko'pincha bobo-buvi yoki boshqa qarindoshlar tarbiyasida qoladi. Bu holatda ota-onaning hissiy yordami va nazorati yetishmaydi, natijada farzandlar ruhiy bo'shliqni boshdan kechiradi. Moddiy qiyinchiliklar ham ota-onani asosan daromad topishga majbur qilib, farzand bilan sifatli vaqt o'tkazishni cheklaydi.

Yosh avlod orasida milliy qadriyatlar va an'analarni qadrlash hissining susayishi ham ota-ona va farzandlar munosabatida muammolarni keltirib chiqarmoqda. Chet el madaniyati va yot qarashlar ta'sirida o'sib kelayotgan yoshlar ko'pincha ota-onaning nasihatlarini eskilik deb hisoblab, ulardan uzoqlashadi.

Jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar oilalarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aholining migratsiyasi, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik va muhitdagi keskin o'zgarishlar oilaviy munosabatlarda muammolarni yuzaga keltiradi. Masalan, ota-onaning uzoq vaqt chet elda ishlashi natijasida farzand tarbiyasida hissiy bo'shliq paydo bo'ladi. Bundan tashqari, shahar hayoti tezkor sur'atda kechgani sababli ota-onalar

farzandlariga vaqt ajrata olmaydi. Bu esa muloqotning kamayishiga, begonalashuv kuchayishiga olib keladi.

Moddiy qiyinchiliklar ko'plab oilalarda asosiy muammolardan biridir. Ota-onalar tirikchilik tashvishi bilan ko'proq ish bilan band bo'lib, farzandlarining tarbiyasi va ruhiyatiga yetarli e'tibor bera olmaydi. Ayrim hollarda esa ortiqcha moddiy boylikka intilish ham muammoni kuchaytiradi: ota-onalar farzandlari bilan suhbatlashish o'rniga ularga faqat moddiy ta'minot berishni yetarli deb hisoblaydi. Natijada farzand ota-onaning mehridan bebahra qoladi. Ota-ona va farzandlar munosabatlarida milliy qadriyatlarga befarqlik kuchaygani ham muhim sababdir. Asrlar davomida oilalarni birlashtirib turgan hurmat, sabr-toqat, mehr-oqibat kabi qadriyatlar asta-sekin o'z kuchini yo'qotmoqda. Bu jarayon globallashuv, yot g'oyalar va begona madaniyatlarning ta'siri ostida yuz bermoqda. Natijada, yosh avlod ota-onasining nasihatlarini qadrlamay, ularni zamon bilan hamnafas emas deb bilishi mumkin.

Farzand va ota-onalar o'rtasidagi salbiy munosabatlarning ko'p hollarda ildizi psixologik sabablarga borib taqaladi. Ota-onalarning haddan tashqari talabchanligi, yoki aksincha, e'tiborsizligi farzandning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Psixologik zo'ravonlik (masxara qilish, tanqid qilish, doimiy qattiq gapirish) yoki hissiy sovuqqonlik farzandda o'zini qadrsiz his qilish holatini yuzaga keltiradi. Bu esa uni oiladan uzoqlashtiradi va begonalashtiradi. So'nggi yillarda texnologiyalar oilaviy hayotga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Farzandlarning telefon, internet va ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari qaramligi, ota-onalarning ham ko'p vaqtini ekran qarshisida o'tkazishi oilaviy muloqotni keskin kamaytirmoqda. Bitta xonada yashab, bir-biriga vaqt ajratmaslik, oilaviy davralarning kamayishi – bularning barchasi salbiy ko'rinishlarni kuchaytiradi.

Bugungi kunda yoshlar orasida chet el filmlari, musiqalari, turmush tarzi katta ta'sir kuchiga ega. Bu madaniy oqimlar ko'pincha milliy qadriyatlar bilan mos kelmaydi. Masalan, mustaqillik, erkinlik, ota-ona bilan masofali munosabatni targ'ib qiladigan g'oyalar o'zbek oilalaridagi mehr-oqibat va sadoqat qadriyatlariga zid kelishi mumkin. Natijada, yosh avlod ota-onasining qarashlarini eskilik deb qabul qiladi.

Ota-onalar farzand tarbiyasida ikki xil xatoga yo'l qo'yishi mumkin:

Haddan tashqari qat'iylik – bu farzandni erkin fikrlash va qaror qabul qilishdan mahrum qiladi; Mutlaqo befarqlik – bu esa farzandning nazoratsiz qolishiga va turli yot ta'sirlarga berilib ketishiga sabab bo'ladi.

Har ikkisi ham salbiy natija keltirib chiqaradi.

Ota-ona va farzand munosabatlariga jamiyatdagi umumiy muhit ham ta'sir qiladi. Atrofda ko'plab salbiy voqealar – jinoyatchilik, befarqlik, axloqiy buzuvchilik, yot g'oyalar mavjud bo'lsa, bu oilaning ichki muhitiga ham kirib borishi tabiiy. Farzandlar

ko‘cha yoki internetdan o‘zlariga namuna topa boshlaydi, ota-onaning nasihatlarini esa ikkinchi darajali deb biladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzand munosabatlaridagi salbiy ko‘rinishlar nafaqat oila, balki butun jamiyat kelajagi uchun xavf tug‘diradi. Ularni bartaraf etish uchun sog‘lom muloqot, mehr-oqibat, milliy qadriyatlarga tayanish va ta‘lim-tarbiyani takomillashtirish zarur. Shundagina mustahkam va totuv oilalar shakllanib, jamiyat barqaror rivojlanadi. O‘zbek oilalarida farzand va ota-ona munosabatlari tarixan mehr va hurmatga asoslangan bo‘lsa-da, bugungi sharoitda bu rishtalarni mustahkamlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Salbiy ko‘rinishlar asosan zamonaviy hayot bosimlari va tarbiya jarayonidagi muammolardan kelib chiqmoqda. Shu bois, har bir oila, jamiyat va davlat bu borada mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olib, sog‘lom oilaviy muhitni yaratishga intilishi lozim. Faqatgina mehr, e‘tibor va muloqot orqali ota-onalar farzandlarini komil inson qilib tarbiyalashi mumkin. Oila – jamiyatning eng kichik ijtimoiy tizimi sifatida, ko‘plab tashqi va ichki omillar ta‘sirida shakllanadi. Ota-ona va farzandlar munosabatlarining buzilishi, yoki salbiy tus olishi bevosita tasodifiy emas, balki muayyan sabablarning yig‘indisi natijasida yuzaga chiqadi. Bugungi kunda bu sabablarni ijtimoiy, iqtisodiy, ma‘naviy, psixologik va texnologik omillar orqali tahlil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jalolova Gulnora Xusanbayevna. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi va uning bolalar ruhiyatiga ta‘siri. Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi jurnali. (Web-Journal)
2. J. Zaynobiddinov. Oilada farzand tarbiyasida solishtiruvlarning farzandlarga psixologik ta‘siri. Scientific Impulse. (Научный Импульс)
3. G‘ulomova Zebiniso Xamidovna. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlari. Oriens jurnal, 2023. (Oriens).
4. Sayfiddinovich, K. R. (2021). Didactic bases of ethnopedagogical training of the future teacher in the educational field of university. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 2(11), 226-228.
5. Kulmamatova, F. (2025, February). YOSHLARDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING MUAMMOLARI. In Innovate Conferences (pp. 6-10).
6. Sharafutdinova, K. G., Kulmamatova, F. K., & Haydarova, S. (2021). The role of cognitive psychology in the elimination of destructive behavior. Asian Journal Of Multidimensional Research, 10(4), 957-964.
7. Ziyo.net